

А. М. МАГУРЧАК

УДК 94 (477):054.65. – “А. ЖУК”

АНДРІЙ ЖУК І ФРАЙШТАДСЬКИЙ ТАБІР ПОЛОНЕНИХ ВОЯКІВ – УКРАЇНЦІВ: НЕВІДОМІ СТОРІНКИ

Аналізується діяльність члена Союзу визволення України Андрія Жука щодо функціонування фрайштадського табору для військовополонених. Розкриваються невідомі факти співпраці А. Жука із керівниками організацій табору.

Ключові слова: Андрій Жук, Фрайштадський табір, Перша світова війна.

Анализируется деятельность члена Союза освобождения Украины Андрея Жука относительно функционирования фрайштадского лагеря для военнопленных. Раскрываются неизвестные факты сотрудничества А. Жука с руководителями организаций лагеря.

Ключевые слова: Андрей Жук, Фрайштадский лагерь, Первая мировая война.

Activity of member of Union of liberation of Ukraine Andriy Zhuk is analysed in relation to functioning of frayshtadt camp for the prisoners of war. The unknown facts of collaboration of Andriy Zhuk of Beetle open up with the leaders of organizations of camp.

Key words: Andriy Zhuk, Frayshtadskiy camp, First world war.

44 ■ Втрати російської армії в перших місяцях Першої світової війни призвели до створення таборів військовополонених на теренах Австро-Угорщини та Німеччини. СВУ, яка виступала на стороні цих держав, не залишалась осторонь долей українських солдат та офіцерів. Стараннями діячів СВУ і за згодою австрійського військового командування у листопаді розпочався процес культурно-просвітньої роботи у таборі Фрайштадт. На перших початках національно-виховну діяльність проводили окремі діячі як М. Гаврило, М. Голубець, о. Є. Турула, В. Сімович. У січні 1915 р. СВУ створює Просвітній відділ СВУ. Внаслідок самоорганізації за весь період існування табору діяли громадсько-політичні об'єднання “Суспільно-Просвітній Гурток” (серпень 1915 р.), “Гурток Визволення України” (лютий 1916 р.), “Українська громада” (серпень 1916 р.), товариства: “Просвіта” ім. М. Драгоманова (серпень

1916 р.), видавничі ім. І. Франка, драматичне ім. І. Котляревського, співоче-музичне “Український хор” ім. М. Вербицького, етнографічне ім. В. Гнатюка, рахункове “Січ” ім. гетьмана П. Дорошенка, кооперативна чайня “Власна поміч”, фотографічне “Світло”. В історіографічному плані дана проблема мало досліджена. Окремі аспекти вивчали А. Патер, І. Срібняк [2; 3]. Відповідно автор ставить за мету висвітлити маловідомі аспекти взаємин А. Жука з фрайштадським табором.

Андрій Жук відвідував фрайштадський табір 1-2 березня 1915 р. Про наслідки поїздки А. Жук подав звіт. Основну увагу акцентував на просвітньо-політичній роботі у таборі під керівництвом СВУ. У звіті зазначалось, що табір налічує 12 тисяч полонених різних національностей. Реальна просвітницька робота розпочалась із приїздом до табору В. Сімовича у першій половині листопада 1914 р., якому

допомагали О. Безпалко, М. Гаврилко та кілька полонених українців. Першим кроком В. Сімовича А. Жук вважав початок читань з української літератури серед полонених, де водночас відбувався процес створення бібліотеки. До формування її фондів залучався і А. Жук. В грудні 1914 р. у таборі були створені оркестр і хор, для яких були закуплені музичні інструменти. В лютому 1915 р. у таборі були започаткові курси для неписьменних, де полонені вивчали українську граматику, літературу, історію України і німецьку мову. Всі ці заняття доповнювались участю у драматичному гуртку [6, арк. 19].

Особливу увагу А. Жук у звіті приділив створенню і функціонуванню таборової бібліотеки. Зазначав, що центральним місцем табору є бібліотека і читальний зал, який знаходився в іншому бараці. Функції завбібліотекою виконував один із українських полонених. Бібліотека складалася з українського і російського відділу. А. Жук фіксував, що станом на 1 січня 1915 р. в українських фондах налічувалось 500 книжок, а в російському 100 примірників літератури [6, арк. 19]. Читачів нараховувалося біля 1000 чоловік. З українських книжок найбільшою популярністю користувалися твори Квітки-Основ'яненка, М. Вовчка, Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського. В кінці березня 1915 р. запрацював хор, який організував о. Є. Турула у складі 120 чоловік. Репертуар хору складався із декількох десятків народних композицій М. Лисенка.

Під кінець війни у фрайштадському таборі відбувся голодний бойкот. Звичайно, це занепокоїло СВУ. Цьому слугувало зменшення добової норми видачі хліба, а також повна відсутність сухарів. Головна Українська Рада (далі ГУР) при фрайштадському таборі повідомляла А. Жуку про те, що в таборі люди зервовані, а “всікі “приятелі” стараються нацькувати людей, що се мовляв усе “українська пропаганда” винувата” [5, арк. 330]. Пропонували звернутись за допомогою до Червоного

хреста і Української Центральної Ради (далі УЦР). А. Жук відреагував листом від 17 серпня 1917 р., наголошуючи: “Коли хтось оповідає, що в інших таборах дають крашу їжу, то оповідає байки, подиктовані несвідомістю справи або злою волю. І коли, внаслідок сих байок, полонені хопилися такого средства для поліпшення свого становища, як голодуючий страйк, то в найліпшим разі зробили нерозважний крок, а в найгіршим – зробились жертвою якоїсь провокації” [5, арк. 342]. Закликав не загострювати ситуацію “нерозважними кроками”. Також повідомляв, що Червоний хрест до недавнього часу отримувал із Росії сухарі для військовополонених у Австро-Угорщині, але внаслідок революційних подій в Петербурзі постачання припинилось. А. Жук визнав неможливим отримання продуктів із нейтральних держав (Швейцарія, Швеція) через те, що вони заборонили вивіз будь-якого продовольства для цивільного населення іншим країнам, не говорячи вже про військовополонених. При цьому запевняв, що СВУ зробить все можливе для покращення продовольчої ситуації в таборі, звернувшись до австрійського та російського урядів, а також УЦР.

Допомагаючи таборовим організаціям А. Жук вимагав звітів про роботу. Так у листі, датованому 28 лютим 1917 р. до ГУР у Фрайштаді А. Жук наполягав, щоб звіти також подавали структурні одиниці табору, як наприклад театр, видавництво, народна школа і т.д. При цьому подавати матеріали від початку створення і по поточний момент, “подаючи дати, цифри і зазначаючи головніші моменти із життя дотичної організації” [5, арк. 1]. Всі опрацьовані звіти повинні бути озвучені великим рефератом перед зборами полонених із проведеною дискусією по ньому, бо саме “опрацьовання звітів учасниками роботи з поміж полонених, а також річева і систематична дискусія над ними ширшого загалу, мусить мати для

людей велике педагогічне значення”[5, арк. 2].

На кошти СВУ у фрайштадському таборі була створена друкарня. Видавався тижневик “Розвага”, який був дуже ефективним засобом формування національної свідомості українських полонених солдат у таборі. Про це яскраво ілюструє звіт з діяльності СВУ серед полонених російської армії українського походження, підписаний А. Жуком і М. Меленевським 4 листопада 1915 р. “Дуже важним средством в масовій роботі є часопись. Служить вона доповненням загальних читань і лекцій... Часопись ведеться в патріотичнім українським дусі з спеціальним узглядненням політичної і культурної історії українського народу і внутрішніх відносин в Росії. Шириться часопись лише в таборі”[8]. Щодо характеру роботи в цілому таборі, то вона ведеться в “українським патріотичнім, протиросійським дусі” для “поглиблення культурного рівня, поширення серед них ідеї політичної самостійності української нації, горожанське виховання на основах політичної активності та самодіяльності”[8]. 1 серпня 1916 р було створено товариство “Просвіта” ім. М. Драгоманова при якому діяв “Інститут Народного Віча”. Саме на заходах цього інституту виступав з доповідями А. Жук на соціально-економічні, політичні тематики [3, с. 50].

Після переїзду В. Сімовича до Німеччини, частину тої праці яку він проводив, перейняли Д. Домбчевський і О. Охримович. Рада Суспільно-Просвітнього Гуртка у Фрайштадті зверталася до СВУ з тим, що “Др. Домбчевський і Др. Охримович, які будучи й без того обтяжені своїми обов’язками, тепер зовсім не мають в своїй розпорядимості а ні хвилиночки навіть, що гірше, не маючи вільного часу, не в змозі проводити політичних викладів, без яких наша робота гальмує...”[4, арк. 202]. Тому просили надіслати до табору М. Ганкевича.

Внаслідок можливого переїзду СВУ за межі Австрії, А. Жук пропонував

підготувати інвентарний опис таборового майна у трьох копіях. Описи повинні були бути посвідчені комендатурою табору, що “власителем перечислених там предметів Союз[у] Визволення України, репрезентований через п[анів] Маріяна Меленевського, Володимира Дорошенка, Андрія Жука і що предмети Союз кожної хвили може з табору забрати”[4, арк. 85]. По одному екземпляру повинні бути в коменданта табору, просвітнього відділу СВУ і СВУ.

А. Жук підтримував також зв’язки із українськими полоненими табору і допомагав їм по можливості у публікаціях статей, віршів. Зокрема О. Кобець надіслав свій вірш “Полоненим” на різдвяний конкурс одночасно до Вісника СВУ і “Розваги” в останньому виграв перше місце. Але ще перед самим конкурсом прохав А. Жука його не публікувати у Віснику СВУ. Це прохання А. Жук отримав пізно, коли була вже верстка Вісника. “... коли вже того вірша складено для “Вісника”, зазначити в кінці його, що він взятий з “Розваги”, – наголошував О. Кобець, – Власне то можна було би зробити одною літерою, як то вже бувало у Вас кілька раз (Р)” [7, арк. 288]. В своїх спогадах О. Кобець так відгукнувся про публікації своїх віршів: “... коли Андрій Жук з редакції “Вісника” прислав мені перші двадцять крон гонорару за видруковані в журналі мої віршики (в жодному з них не було ні “ура”, ні “бий”), мої, глибокою тугою за Рідним Краєм насичені рядки, мої пекучі, але кволі, бо безсилі слова протесту проти війни й проти нелюдського поневіряння солдатського на фронтах і поза ними, – ці двадцять крон твердо лягають в основу нашого майбутнього дорожнього бюджету” [1, с. 272]. Публікація статей знайшла продовження у спілкуванні з Б. Вакеєю який надіслав до “Вісника СВУ” свою статтю присвячену єврейському національно-політичному рухові обсягом “30-40 сторінок в одну восьму листа”[7, арк. 301]. Серед діячів Фрайштаду, які активно займалися громадсько-культурним життям табору,

виділялась постать І. Мороза. Саме з ним А. Жук підтримував контакти для вирішення найважливіших питань. Зокрема, І. Мороз у листі до А. Жука від 5 листопада 1917 р. просив замовити друкарські фарби кращої якості, а також надіслати літературу присвячену РУПІ [5, арк. 353]. І. Мороз також займався науково-публіцистичними розробками. У зверненні до А. Жука від 13 липня 1916 р. просив надіслати літературу, присвячену земельним питанням, де б висвітлювалось питання структури землеволодіння і кількість поміщицької і селянської землі на Україні, а також виборчі закони 1905-1907 рр. Крім вище переліченого, прохав отримати літературу соціал-демократичного напрямку і особливо класиків цього руху [7, арк. 197 зв.]. Частина замовленої літератури А. Жук надіслав І. Морозу [7, арк. 198]. Ділячись враженнями від життя в таборі, І. Мороза хвилював “брак тих щирих національно-ідейних робітників, яких так дуже потрібно, щоб найкраще використати історичну нагоду й можливість попрацювати на користь Рідного краю, на користь свого народу” [5, арк. 278]. Відзначив, що значна частина українців боїться активно виступати, оскільки на психологічному рівні відчувають тиск росіян. Також наголосив, що опублікував дві свої статті: “Як нам бути і чого домагатися, коли повернемось до дому”, “Жидівське питання на Україні”, а також три оповідання, які “можна було б значно більше зробити, але це, на мою думку є показчик того, що почуваю себе не зовсім зле, що я здатний ще до деякої праці і це мене дуже вдовільняє” [5, арк. 279]. Крім того, І. Мороз в листі до А. Жука від 9 січня 1917 р. повідомляв, що працює над нарисом: “Як у нас є, а як повинно бути – про городську, міщанську та інші основні самоуправи”, частину якого надіслав А. Жуку [5, арк. 288]. До того ж мав намір написати нарис про російську Державну Думу. Для цього просив надіслати брошуру про Державну Думу, яка була в особистій бібліотеці А. Жука. Також І. Мороза цікавила література, присвячена

російським податкам і програмам українських партій. Зазначав про важкі умови утримання в бараках, де був холод. “Взагалі, опісля недавніх скандалів почали знову захоплювати до своїх рук все ширші й ширші маси. А це для мене велика втіха. Це піднімає настрої та енергію, – наголошував І. Мороз, – В цьому я бачу мету життя і я живу!...” [5, арк. 290]. Щоб підняти настрої полоненим, пропонував А. Жуку звернутися до Червоного хреста (Швейцарія або Голландія) про надсилання посилок, оскільки місцева комендатура не робила в цьому напрямку ніяких заходів.

У черговому своєму листі від 15 листопада 1917 р. І. Мороз повідомляв А. Жука про надсилання 11 нарисів із вступами і прохав їх оцінити, подати свої пропозиції. Запитував, чи не посприят би А. Жук у переведенні його до редакцій видавництва “Діла” або наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові [5, арк. 282]. При цьому відкидав бажання переїздити до Відня, оскільки не знав мови. Вже 12 грудня 1917 р. І. Мороз повідомляв, що завершив нариси, присвячені селу: адміністративній владі, судустрою, значення кооперації. Щодо визволення його з полону просив А. Жука, щоб той не клопотав питання перед австрійцями, бо “я не хочу, щоб я був предметом зайвих турбувань про мене. Тепер час дуже дорогий і витратити його на зайві турбування та сумніви не варт[о]” [5, арк. 284 – 285]. Підтримував А. Жука щодо перетворення СВУ після закінчення війни у партію, яка б об’єднувала найширші верстви української спільноти, бо це, на переконання І. Мороза, було прямим обов’язком членів СВУ. “Ваша назва: “Українська партія праці”, здається дуже влучна, – зазначав І. Мороз, – “Партія працюючих”! – Що можна краще вигадати? Відносно теперішньої тактики СВУ, можу сказати, що її визнаю не тільки я, а майже всі організовані товариші цілком відповідною” [5, арк. 285]. Інформував про дискусії в таборі, щодо чуток повоєнного утворення Польщі і становища українців. Дискусійні форми переходили здорові межі,

що “так далеко пішли, що сьогодні летіло каміння в загальний барак, під час дискусії!!!” [5, арк. 285]. Поділився інформацією з А. Жуком, що в одному із таборів у Німеччині співробітники таборових часописів запропонували скликати “з’їзд робітників пера”.

Революційні події в Росії на початку 1917 р. внесли у душі полонених фрайштадського табору іскру надії про закінчення війни. Солідаризуючись з А. Жуком щодо нових перемін у Російській імперії, І. Мороз писав: “Цілком погоджуюся з Вашою думкою про український нарід й болю душею й тілом за нього. Та все ж гасло “Самостійна Україна”, на мою думку, мусить лишитися непорушним. Про тактику нашу до якого часу і справді затяжко сказати щось певного. Будемо робити все так, або як тільки найкраще використати сей момент на користь українського народу” [5, арк. 302].

В. Сімович, як один з діячів просвітнього відділу, також друкувався у “Віснику СВУ”. Зокрема, він писав статті про Т. Шевченка. А. Жук узгоджуючи з ним її опублікування, наголошував про найскоріше її надсилання, оскільки “ваша стаття йде зараз за вступною. Адже без неї не може бути друкований перший аркуш” [5, арк. 427]. Шевченкознавча тематика знайшла своє місце і під час спілкування правнука Т. Шевченка Ф. Шевченка, який, будучи полоненим, входив до редакції часопису “Розвага” з А. Жуком. Останній просив написати статтю про родичів Т. Шевченка і село Кирилівку [5, арк. 534]. Ф. Шевченко підготував матеріал, присвячений пам’яті Т. Шевченка, який був опублікований в одному з чисел “Розваги” [5, арк. 532]. Крім того, Ф. Шевченко поділився планами з А. Жуком щодо публікацій брошур, в яких друкувались вірші, гумористичні оповідання, прози. Просив поради щодо публікації проз В. Винниченка, враховуючи “як бути з авторським правом”. Запевнював, що друкарня працює в дві зміни через день і надруковують 5000 примірників, але не вистачало ниток для зшиття брошур.

Щодо діяльності СВУ у таборах військовополонених Австро-Угорщини та Німеччини робились доноси. Автором одного такого доносу до німецької влади був О. Бачинський, в якому згадувались і полонені фрайштадського табору. Відповідно, СВУ надіслало лист по цій справі до австрійського політичного і військового командування, в якому спростовувались тези О. Бачинського, що пропаганда СВУ у таборах носить “анархістичний” характер [7, арк. 236]. У листі від 17 лютого 1917 р. А. Жук просив Р. Смаль-Стоцького надіслати через коменданта до військового міністерства спростування, не чекаючи офіційного запиту до нього від австрійського командування, оскільки він був “політичним офіцером табору”, що “має там облегшувати ведену Союзом визволення України політичну пропаганду серед полонених українців...” [7, арк. 236].

У друкованому органі “Вісник” СВУ інколи допускались неточності щодо публікації фотографій. Зокрема, була надрукована фотографія полоненого, який не мав відношення до виступів у театрі [6, арк. 235]. Так, 17 січня 1917 р. рада драматичного товариства імені Івана Котляревського фрайштадського табору повідомляла про це А. Жука. А. Жук, відповідаючи, наголосив, що “будемо містити те, що уважатимемо вказаним, але й поради будемо приймати” [7, арк. 235].

Мали місце також кадрові перестановки в українських організаціях фрайштадського табору. Зокрема, о. Є. Турула мав обіймати посаду учителя музики у таборі Зальцведель, до того працюючи у Фрайштаді. З відповідною пропозицією зайняти вакантне місце звернувся Ф. Колесса. Він також запропонував редагування музичних видань СВУ [5, арк. 526]. А. Жук відмовив Ф. Колессі у проханні, аргументуючи це тим, що фінансово СВУ не може збільшувати “учительського персоналу в таборах полонених” [5, арк. 527].

А. Жук долучався до процесу надсилання українських військовополонених із

фрайштадського табору до складу УСС; формування пропагандистських груп СВУ для роботи у прифронтовій зоні. Зокрема А. Жук склав список людей, який налічував три десятки, які були розбиті на такі групи: а) для роботи на українських землях під егідою СВУ, б) УСС. Щоб остаточно вирішити це питання А. Жук вважав за потрібне обговорити його на засіданнях Загальної української ради і Боевої управи УСС, а за підсумками обговорення надіслати офіційного листа до австрійського військового командування. “Посилка ся могла б відбутись тільки в сім случаю, – наголошував А. Жук, – коли є технічна змога і певність, що люди дойдуть до місця та коли кошти будуть покриті. Люди ті мусіли б одержати від союзу інформації щодо місця і характеру роботи, поведіння і пр[оче]” [5, арк. 238]. Крім того, А. Жук вважав принциповим моментом, щоб українські полонені, які будуть входити до УСС, офіційно були включені в їх ряди і були використані у військових операціях за їх бажанням.

Повалення царизму в Російській імперії у СВУ зустріли із надіями про відновлення української державності. А. Жук надсилав повідомлення до керівників фрайштадського табору про формування добровольців для української армії. Зокрема І. Мороз в листі до А. Жука зазначав, що революційні події в Росії “оживили” полонених. Наголошував про 1000 підписів для підтримки української революції, а також скликання 8 квітня 1917 р. віча, на якому було ухвалено домагатися від революційного уряду у Петербурзі матеріальної допомоги [5, арк. 305].

Коли ставало очевидним, що Австро-Угорщина програє війну, її військове керівництво погодилось про вивіз полонених інвалідів російської армії на терени Російської імперії. Особливо цей процес набрав інтенсивного руху в середині 1917 р. У цьому напрямку СВУ робила певні заходи. Але відправлення робились із запізненням. І. Мороз повідомляв А. Жука 14 червня 1917

р. що складені списки українців заваялись у австрійському міністерстві “під сукном” і просив “наведіть зараз потрібну справку й поробіть негайно заходи, щоб осіб зазначених у першому списку також відправлено в цю чергу” [5, арк. 318].

Крім того, А. Жук із погодженням ГУР у Фрайштадті мав намір відправити групу українських полонених із фрайштадського табору до Росії, де вони мали проводити агітаційну роботу. О. Охримович і І. Мороз провели відповідну підготовчу роботу. Групу (агентурна назва “санітети”) мав очолити комітет у складі 3 чоловік, на яких покладалась функція провідників і відповідальних за зносинами із владою, і всі члени групи мали підкорятися їхнім наказам. Водночас група мала усвідомлювати, що вирушає у подорож із власної ініціативи, і, відповідно, СВУ знімає з себе відповідальність. Натомість І. Мороз переконував А. Жука, що “всі дали слово чести, що вони будуть всюди і скрізь оберігати організаційну тайну, честь і роботу СВУ його провідну думку і т.д.” [5, арк. 320]. У відповідь А. Жук у листі до І. Мороза 3 липня 1917 р. сумнівався в реалізації цього проекту. Натомість І. Мороз закликав не впадати у відчай: “Тегь песимістичні думки. Вдаримо лихом об землю, забудьмо хоч на якийсь час про все, що для нас “невідоме” і чекаймо “вислідів” [5, арк. 322]. Але все таки ці групи виїхали до Росії.

Для ознайомлення із революційними подіями на теренах Російської імперії і особливо в Україні, А. Жук надсилав кілька примірників “Робітничої газети” (орган УСДРП) до фрайштадського табору. Цей захід був оцінений керівниками ГУР. “Читаю в загальному бараці, в шпиталі, читають Охримович, Домбчевський...– зазначав І. Мороз. – Дуже гарна річ для агітації. Висилайте частіше” [5, арк. 329]. Також просив надсилати інші російські і українські газети, а особливо “Нову Раду”.

Швидкоплинні події в Україні кінця 1917 р., також відбивалися на діяльності СВУ.

Зокрема, А. Жук повідомляв ГУР про прийняття Універсалів УЦР, внаслідок чого І. Мороз (голова ГУР) організував маніфестації в таборі, але з певним острахом: “Досі ми ставились до всіх вісток з резервою й не зазначали ще свого становища” [5, арк. 357 зв.].

Отже, в умовах світової війни А. Жук, як член президії СВУ, активно співпрацював з фрайштадським табором, який виділявся серед інших таборів. Це допомога проявилася в наступних напрямках: інформування про події у Російській імперії і відповідно надсилання газет; сприяння у створенні культурно-просвітнього життя в таборі, формуванні груп українських полонених для пересилки на Україну; публікації нарисів, віршів, статей, авторами яких були полонені на сторінках періодичних видань СВУ.

Джерела та література

1. Кобець О. Записки полоненого: Пригоди і враження учасника першої світової війни/ О. Кобець. – К.: Видавництво “Глобус”, 1993. – 335с.
2. Патер І. Союз визволення України: проблеми державності і соборності/І. Патер. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича, 2000. – 344с.
3. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920рр.)/І. Срібняк. – К.: Київський держ. лінгвістичний ун-т, 1999. – 296с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). – Ф. 4404. – Оп. 1. – Спр. 9.
5. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп.1. – Спр. 20.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 55.
7. ЦДАВО України. – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 60.
8. National Archives of Canada. – Andry Zhuk Collection, MG30 C167. – Volum 15. – File 4.

